

С.Р. Кыдырова¹ Л.И. Шалабаева² Э.А. Айтенова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

²Қазақ спорт және туризм Академиясы, Алматы қ., Қазақстан

ПРОБЛЕМАЛЫҚ-ІС-ӘРЕКЕТТІК ОҚЫТУ – СТУДЕНТТЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМУДЫҢ ШАРТЫ

Аннотация

Мақалада студенттердің шығармашылық ойлауын дамытудың шарты ретінде проблемалық-іс-әрекеттік оқытудың өзекті мәселелері қарастырылады. Аталған оқыту түрінің сәтті жүзеге асырудың қажетті шарттары көрсетіледі. Бұл студенттерге проблемалық мәселелерді шешу кезінде білімді саналы меңгеруді қамтамасыз ететін және таным процесінде тұрақты қызығушылықты дамытатын қанағаттану, эмоционалдық нығайту сезімі пайда болады. Сонымен қатар, проблемалық оқыту психиканың интеллектуалды, эмоционалдық және ерік саласындағы жаттығудың әсерін арттырады. Демек, проблемалық мәселелер мен жағдайларды қою және шешу арқылы проблемалық оқыту шығармашылық сипаттағы зияткерлік процесті модельдейді деп тұжырымдауға болады. Проблемалық-іс-әрекеттік оқытудың мәнін зерделеу білім алушылардың білімді, дағдыларды, іскерлікті табысты меңгеруіне және шығармашылық ойлауды қалыптастыруға ықпал ететін сәттерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Әсіресе, адамның танымдық қиындықтармен, проблемамен қақтығысы кезінде объективті түрде пайда болатын тұлғаның белсенділігін (зияткерлік, ерік және эмоциялық) дамытудағы проблемалық оқытудың рөлі маңызды.

Түйін сөздер: шығармашылық ойлау, білім беру, жоғары оқу орны, студент, проблемалық-іс-әрекеттік оқыту, кәсіби тәжірибе.

С.Р. Кыдырова¹ Л.И. Шалабаева² Э.А. Айтенова¹

¹ҚазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан

²Казахской академии спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНОЕ ОБУЧЕНИЕ-УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные проблемы проблемно-деятельностного обучения как условие развития творческого мышления студентов. Указываются необходимые условия успешной реализации данного вида обучения. Именно у учащихся возникает чувство удовлетворения, эмоционального подкрепления, которое обеспечивает сознательное усвоение знаний при решении проблемных вопросов и развивает устойчивый интерес в процессе познания. Кроме того, проблемное обучение повышает влияние физических упражнений на интеллектуальную, эмоциональную и волевую сферу психики. Следовательно, можно сделать вывод, что путем постановки и решения проблемных вопросов и ситуаций проблемное обучение моделирует интеллектуальный процесс творческого характера. Изучение сущности проблемно-деятельностного обучения позволяет выделить моменты, способствующие успешному овладению обучающимися знаниями, умениями, умениями и формированию творческого мышления. Особенно важна роль проблемного обучения в развитии активности личности (интеллектуальной, волевой и эмоциональной), которая объективно возникает при конфликте человека с познавательными трудностями, проблемой.

Ключевые слова: творческое мышление, образование, вуз, студент, проблемно-деятельностное обучение, профессиональный опыт.

S. Kydyrova¹ L. Shalabaeva² E. Aitenova¹

¹Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan

²Academy of Sports and Tourism, Almaty, Kazakhstan

PROBLEM-ACTIVITY LEARNING-A CONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING OF STUDENTS

Abstract

The article deals with the actual problems of problem-activity learning as a condition for the development of creative thinking of students. The necessary conditions for the successful implementation of this type of training are specified. It is the students who have a sense of satisfaction, emotional reinforcement, which ensures the conscious assimilation of knowledge when solving problematic issues and develops a steady interest in the process of learning. In addition, problem-based learning increases the impact of physical exercise on the intellectual, emotional and volitional sphere of the psyche. Therefore, we can conclude that by setting and solving problematic issues and situations, problem-based learning models an intellectual process of a creative nature. The study of the essence of problem-activity learning allows you to identify the points that contribute to the successful acquisition of students' knowledge, skills, abilities and the formation of creative thinking. Especially important is the role of problem-based learning in the development of personal activity (intellectual, volitional and emotional), which objectively arises when a person is in conflict with cognitive difficulties, a problem.

Key words: creative thinking, education, university, student, problem-activity training, professional experience.

Отандық педагогика оқу процесінде мамандардың шығармашылық ойлауын дамытудың объективті заңдылықтарын тануға негізделген қазіргі заманғы кадрларды ғылыми негізде даярлау қағидаттарының жүйесін негіздеуге ұмтылады. Бұл мәселе бойынша бірқатар зерттеулердегі Д.И. Богоявленский, Н.Д. Добрынин, Н.Н. Кабанова-Меллер, Н.А. Менчинский, С.Л. Рубинштейн, Ю.А. Самарин, А.Ф. Эсаулов, т.б. еңбектерінен негіздеме ретінде алынған оқытудың ассоциативті-рефлекторлық теориясына бағдарланған. Онда білім алушылардың шығармашылық ойлауын дамыту білім, іс-әрекет тәсілдері, танымдық мотивация, зияткерлік белсенділік және т.б. сияқты *жаңашылдықтардың* қалыптасуымен анықталады. Бұл процесс психикадағы бұрын пайда болған байланыстардың үзілуі (объектіні өшіру) және оларды сапалы жаңа байланыстарға түрлендіру (объектіні қосу), яғни диссоциация және ассоциация ретінде жүзеге асырылады.

Шығармашылық процесі қамтамасыз ететін негізгі психологиялық механизм ретінде синтез арқылы талдау қабылданады. Бұл туралы С.Л. Рубинштейн былай деп жазды [1, б. 98-99]: «Қысқаша және жалпы айтқанда, бұл талдаудың негізгі нысаны, ойлау процесінің негізі мыналардан тұрады: ойлау процесінде объект барлық жаңа байланыстарға қосылады және осыған байланысты жаңа ұғымдарда тіркелетін барлық жаңа қасиеттерге ие болады; объектідегі барлық жаңа мазмұндар таусылады; ол әр жолы өзінің басқа жағына бұрылады, онда барлық жаңа қасиеттер анықталады».

Басқаша айтқанда, шығармашылық ойлауды дамыту міндетін шешу ассоциативтік қордың жинақталуымен, оның жүйелігімен, шығармашылық ізденістердің мақсаттылығымен, түсініктердің тиісті жүйесіндегі құбылыстарды салыстырумен және жаңа синтез жасау жолымен осы жүйеге шығумен, жалпыланған сипатқа ие ақыл-ой қызметінің тәсілдерін меңгерумен, зияткерлік қасиеттердің дамуымен байланысты.

Оқыту заттар мен құбылыстарды сезімтал қабылдаудан басталатыны белгілі, содан кейін ұғыну кезеңі жүреді, соның нәтижесінде есте сақтау жүзеге асырылады. Практика танымның бастапқы пункті, кері байланыс пен нығайтудың тұрақты көзі, ал қорытынды кезең – бағдарламалық материалды меңгеру сапасының қатаң «емтихан алушы» кезеңі болады.

Зерттеушілер атап өткендей, білім алушылардың танымдық іс-әрекетін басқару екі негізгі арна бойынша жүзеге асырылады. Олардың біріншісі – *оқу іс-әрекетіне белсенді, саналы қарым-қатынасты*, тұрақты танымдық қажеттілікті қалыптастыру. Оқу материалы жүйесі мен аналитикалық-синтетикалық операциялар жүйесінің күрделенуі білім алушылардың *танымдық іс-әрекетін басқарудың* екінші маңызды бағытын білдіреді. Ол: а) алдыңғы өмірлік тәжірибеге сүйенуді; б) білім алушылардың әлеуетті мүмкіндіктерін ескере отырып, оқу материалын біртіндеп күрделендіруді және білімді жүйелендіруді жүзеге асыруды; в) талдаудың, синтездің, абстрагирлеудің және қорытудың әртүрлі тәсілдерін саналы меңгеруді және қолдануды; г) құбылыстардың елеулі белгілерін анықтау және елеусіз абстрагирлеу мақсатында тапсырма жағдайларымен тұрақты түрде түрленуді; д) іс-әрекеттің стандартты тәсілін талап ететін тапсырмалардан, білім берудің көптеген белгілерін ескеруді талап ететін тапсырмаларға біртіндеп өтуді; е) білім алушылардың алдына оқу-танымдық міндеттер қою,

пайда болатын диалектикалық қайшылықтарды шешуді талап ететін проблемалық жағдай жасауды болжайды. Қарама-қайшы проблемалық жағдайларды шешу арқылы шығармашылық ойлауды дамытудың психологиялық механизмін анықтау және негіздеу отандық педагогикада өзіндік ғылыми бағыт – **проблемалық оқытуды құру және дамытуды қамтамасыз етті.** Қазіргі уақытта орындалған эксперименттік жұмыстардың нәтижелері проблемалық оқыту әдістемесі тұлғаның интеллектісін дамыту тұрғысынан өте жоғары тиімділікпен ерекшеленетінін көрсетті [2].

Проблемалық оқытудың мәнін зерделеу білім алушылардың білімді, дағдыларды, іскерлікті табысты меңгеруіне және шығармашылық ойлауды қалыптастыруға ықпал ететін сәттерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Әсіресе, адамның танымдық қиындықтармен, проблемамен қақтығысы кезінде объективті түрде пайда болатын тұлғаның белсенділігін (зияткерлік, ерік және эмоциялық) дамытудағы проблемалық оқытудың рөлі маңызды. Студенттерді проблемалық оқыту тәжірибесі көрсеткендей, проблемалық мәселелерді шешу кезінде оларда білімді саналы меңгеруді қамтамасыз ететін және таным процесінде тұрақты қызығушылықты дамытатын қанағаттану, эмоционалдық нығайту сезімі пайда болады. Сонымен қатар, проблемалық оқыту психиканың интеллектуалды, эмоционалдық және ерік саласындағы жаттығудың әсерін арттырады. Демек, проблемалық мәселелер мен жағдайларды қою және шешу арқылы проблемалық оқыту шығармашылық сипаттағы зияткерлік процесті модельдейді деп тұжырымдауға болады.

Алайда, ойлаудың мотивациялық-энергетикалық деңгейінің механизміне назар аударатын, проблемалық оқыту семантикалық-ақпараттық және реттеу деңгейлерін шетке ығыстырады, бұл шығармашылық ойлауды дамыту тұжырымдамасын едәуір жеңілдетеді. Нәтижелі танымдық қызметті белсендіретін проблемалық міндеттер мақсатқа жету жолындағы тиімді басқару, оны ұтымды ұйымдастыру мәселесін әзірге шешпейді.

Осылайша, проблемалық оқыту *шығармашылық ойлауды ынталандырудың қажетті құралы және студенттердің дайындық сипатын жалпы анықтайтын ұстанымдардың бірі ретінде бағалануы мүмкін.* Бірақ бұл ретте ол ынталандыруға да, шығармашылық сипаттағы танымдық процесті басқаруға да бағытталған оқытудың басқа түрлерімен қатар оқытудың жалпы теориясының элементі ғана бола алады [3].

Біздің бақылауымыз, проблемалық оқыту білім алушыларды алдын ала дайындау жағдайына әсер ететінін нақтылайды. Бұл проблемалық принципті толық көлемде білім, дағды, машықты меңгерудің тұтас жолының белгілі бір бөлігінде ғана іске асыруға болатынын білдіреді.

Шығармашылық ойлаудың дамуын оңтайландырудың психологиялық және педагогикалық құралдарын білу заманауи ЖОО-да барлық оқу процесін қайта құрудың, проблемалық-іс-әрекеттік оқытудың жаңа түрлерін, әдістері мен құралдарын анықтаудың, осы процестің жаңа технологиясын құрудың кең перспективаларын ашады.

Кез келген білім алушының шығармашылық ойлауының нақты актісі өте күрделі болып келеді. Сондықтан біз *шығармашылық сипаттағы міндеттерді шешу бойынша ой қызметінің аяқталған* циклі түсіндіретін шығармашылық ойлаудың функционалдық актісін бастапқы зерделеуде белгілі бір оңайлатуды есепке аламыз. Кез келген қозғалысты, процесті біз «... үздіксіз үзбестен, бөлмей елестете алмаймыз» [4].

Сонымен, ойлау процесінің іске қосу механизмі – міндет қою. Оқыту жағдайында міндеттерді педагог, студент қойып, жағдай туғызуы мүмкін. Олар қиындық, пәндік мазмұны және т.б. бойынша әртүрлі болуы мүмкін. Біз талдауымызда осы сәттерге қатысты емес, тек олардың шешімінің ішкі, психологиялық жағына назар аударамыз. Психологиялық міндет мақсат ретінде қабылданады. Білім алушының тапсырмасында бағдарлану кезеңі, оның тұлғалық мәнін бағалау жүреді. Егер тапсырманың тұлғалық мәні болса, онда: а) басым мотивация; б) есептің жағдайын синтездейтін және себеп-салдарлық байланыстардың жиынтығында осы есептің өз түрін жасайтын бастапқы бағдар; в) осы модельді тәжірибе нәтижесінде бар үлгімен салыстыруға мүмкіндік беретін жады өзектендіріледі. Ұсынылған тапсырма студентке таныс болғанда (яғни ол оны шешу тәсілін біледі) немесе оған шешім тәсілі (алгоритмі) ұсынылса, онда келесі кезең оның дұрыстығын бағалайтын шешім болады.

Міндет жеке мағынаға ие, бірақ оны шешу тәсілі белгілі болған жағдайда, бірнеше басқа көріністі байқауға болады. Содан кейін ол білім алушыларға проблемалық ретінде қабылданады, ал оның шешімі шығармашылық ойлаудың функционалдық актісін шығарады. Ол толық және белсенді эвристикалық ізденіспен, ойлау қызметіне жаңа кезеңдер мен механизмдерді қосумен ерекшеленеді.

Нәтижелі ақыл-ой қызметінің басталуы бірінші жағдайдағыдай, мақсат ретінде тапсырманы қабылдаумен байланысты, яғни осы мақсатқа басымдық мотивация, бастапқы бағдар және жадты енгізу кезіндегі міндетте бірдей бағдар орын алады.

Біз жоғарыда атап өткендей, шығармашылық міндеттерді шешу ескі білім жүйесін жою және жаңа білім беру жүйесін құрумен ерекшеленеді. Бұл үдерістің өзі өте оңай емес (кез келген стереотиптің жойылуы сияқты) және үйреншікті жағдайды бұзатын табандылық іздену жұмысы үшін өте күшті ынталандыруларды қажет етеді.

Психологиялық-педагогикалық әдебиетте мәселелерді үнемі ойластыру шығармашылық тұлғаның ең айқын ерекшелігі болып саналады.

Міндетті шешу кезіндегі шығармашылық ойлау іс-әрекетінің процесі адамның жеке сипаттарына ғана емес, сонымен қатар міндеттің өзіндік ерекшелігіне де байланысты.

ЖОО-да студенттерге шешуге тура келетін шығармашылық міндеттердің көпшілігі 1-санат міндеттеріне жататынын атап өту қажет. Я.А. Пономарев [5, 12 б.] атап өткендей, «1-санат міндеттерін шешу үдерісіне салыстырмалы түрде оңай үйрету».

Екінші санатты логикалық талдауға келмейтін және саналы түрде шешілмеген міндеттер құрайды. Басқаша айтқанда, бұл санаттың міндеті интуитивті шешім фазасының өтуін талап етеді. 1-санаттың міндеттерін толық ұғыну және 2-санаттың шығармашылық міндеттерінің шарттарын адекватты ұғыну кейінірек осы міндетті шешу арқылы алынған интуитивті негізде басталады. Бұл санат міндеттерінің маңызды белгісі алынған білімнің шешілетін білім жүйесінің логикасына сәйкес келмейтіндігі болып табылады. Олар жаңа білім мен бұрынғы қалыптасқан жүйе арасындағы қайшылықты, ескі білім жүйесін қайта құру, қайта қарау, жетілдіру, нақтылау жолымен ғана рұқсат етілетін қайшылықты тудырады.

Сонымен, міндет санатына байланысты индивидтің ойлау қызметінің сипатын анықтайды. 1-санат міндеттерінің шарттарын табанды және жан-жақты талдау білімнің кең жүйесіне сүйенген кезде және ойлау тәсілдерін саналы түрде қолдану, әдетте, оны шешу кезеңінде міндет шығармашылықтан шығармашылық емес сипатқа айналатынға алып келеді. Сонда шығармашылық ойлаудың функционалдық актісі ең ұтымды вербалды және логикалық түрде осы шешімді рәсімдеу және шешу кезеңімен аяқталады. Егер міндет практикалық сипатта болса, онда қорытынды кезең шешімді іске асыру болып табылады. 1-санаттың міндеттерін шешу кезінде шығармашылық ойлаудың функционалдық актісі осылай көрінеді.

2-санаттың міндеттерін шешу кезінде логикалық талдау арқылы нәтижеге саналы түрде қол жеткізудегі барлық әрекеттер, әдетте, сәтсіздікпен аяқталады. Интеллектуалдық қажеттілік стимулдың өсуіне және психикалық кернеудің артуына әкеледі. Міндетті шешетін студент үнемі ойлаудың белсенді жағдайында болады (ойлайды, сәтсіз нұсқаларды қабылдамайды, қайтадан проблемаға оралады және т.б.). Осы шиеленісті, бірақ саналы ойлау іс-әрекеттерімен қатар сананың қызметі өтеді, оның деңгейінде міндеттің негізгі қондырғысы «жарқырайды», себебі «маңыздылығы аз» және сол себепті жадымен өзектендірілмеген ассоциативті жүйелерді белсендіре және айналдыра отырып, өз уақытында жадыдан «ығыстыру» пайда болады. Бұл жүйелердің санада болуы белгілі бір жағдайларда олардың сананы құрайтын ықтимал модельдерге «тұйықталу» мүмкіндігін туғызады.

Міндеттерді шешу әр түрлі жолдармен болуы мүмкін, олардың ішінен екі полярлыны бөліп аламыз. Бір жағдайда мәселені шешу фактісі күтпеген жерден сезіледі. Бұл атақты «эврика!» болып табылады.

Басқа жағдайда шешімге келу баяу, эволюциялық жолмен жүреді. Сананың жұмысы субъект сезімдер деңгейінде белгілі бір түрде сезіледі. Эмоциялар және міндеттерді шешуді іздеу кезеңі сананың зияткерлік (операциялық) компоненттеріне әкеледі. Интуитивті жолмен алынған шешім логикалық және вербалды негіздемені түсінеді және алады.

Нәтижелі кері ақпарат және нәтижелі уәждемелік ақпарат барлық ойлау жұмысының аяқталғаны туралы сигнал береді және уәждемелік, ерік және интеллектуалды шиеленісті жояды, бұл субъективті шешім қабылдаушыға үлкен қанағаттану әкелетін эмоциялық нығайту ретінде ұзақ еңбек үшін марапат ретінде қабылданады. Шығармашылық тұлғалар үшін осы сезімнің өзі тартымды күш және танымдық мотивацияның орталық компоненті болып табылатынын, бұл педагогикалық үдерісті ұйымдастыру үшін ерекше мәнге ие болатынын байқаймыз.

Практикаға шығумен міндеттер шешілген жағдайда шығармашылық ойлаудың функционалдық актісі әрекет ету кезеңімен аяқталады.

Ұсынылған шығармашылық ойлау процесінің үлгісі оның жұмыс істеуінің негізгі механизмдерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Біз екі санаттың міндеттерін шешудің әрбір кезеңінде

психологиялық белсендіру, тәжірибені өзектендіру, іздеу процесін реттеу (антиципация, салыстыру, рефлексия және ойлау қызметін саналы басқару) тетіктері орын алғанын көрдік.

Осы тетіктердің жұмыс істеуіне сәйкес студенттердің шығармашылық ойлауын жүйелі талдауда оның үш саласын бөліп көрсетуге болады: *белсендірушілік-уәждемелік, мағыналық-ақпараттық және рационалдық-реттеушілік*. Бұл салаларды студенттердің шығармашылық ойлау құрылымындағы жүйе құраушы ретінде бөлу осы процесті зерделеуге және проблемалы-әрекеттік оқыту жүйесінде студенттің интеллектіне басқарылатын педагогикалық әсер ету мүмкіндігін анықтаудың барлық әрі қарайғы тәсілін нақтылайды.

Қарастырылатын тәсілге сәйкес *шығармашылық ойлауды дамыту студенттің стандартты емес міндеттерді шешу кезінде өзінің ақыл-ой және практикалық қызметін дербес ұйымдастыруға дайындығын қалыптастыру процесі ретінде ұсынылуы мүмкін*. Мұндай дайындық шығармашылық қызметтегі дамыған уәждемеден (белсендірушілік-мотивациялық деңгей), міндеттерді (реттеушілік деңгей) шешуді саналы түрде жүзеге асыра білу және теориялық және практикалық проблемалардың үлкен шеңберін (мағыналық-ақпараттық деңгей) шешуде орын алуға қабілетті жоғары деңгейдегі кең жылжымалы білім жүйесінің болуы есебінен қалыптасады.

Осылайша, шығармашылық ойлаудың *ішкі психологиялық моделі* аталған үш компонентті қамтиды. Олар өзара тығыз байланысты, өзара шартталған және шығармашылық ойлаудың жұмыс істеуі мен дамуының негізгі компоненттерін (өзіндік «жасушаны») құрайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Rubinshtejn S.L. *Osnovy obshchej psihologii. V 2-h tomah. T.1. – M.:Pedagogika, 1998. – 448 s.*
2. Sejtshhev A.P., Abdykarimov B.A. *Nauchnye osnovy professional'no-tekhnicheskoj pedagogiki. - Almaty: Fylym, 1992. – 432 s.*
3. Espolov T.I. *Sootvetstvie obrazovaniya – vyzovu vremeni.–S. 172-177. V knige: Espolov T.I. «Bilim - yrysqazyғу» - Almaty: Qazyhtagru, 2002. – 367 s.*
4. Molyako V. A. *Tvorcheskaya konstruktologiya (prolegomeny) / V.A. Molyako. – K. : Osvita Ukrainy, 2007. – 388 s.*
5. Ponomarev YA. A., Semenov I. N., Stepanov S. YU. *Itogi i perspektivy razvitiya psihologii tvorchestva // Psihologicheskij zhurnal. – T. 9. – № 4. – 1988.*